

Željko Oset

**STAROSTNO
UPOKOJEVANJE
UNIVERZITETNIH
PROFESORJEV:
OD USTANOVITVE UNIVERZE V
LJUBLJANI DO ZUJFA**

»UMRETI V STRELSKEM JARKU«

Moji sogovorniki iz vrst univerzitetnih profesorjev se načeloma strinjajo s stališčem Milana Vidmarja. Uspešen znanstvenik, šahovski velemojster, predsednik SAZU, rektor ljubljanske univerze je v svojih spominih zapisal:

»[...] nikoli nisem razumel ljudi, ki so šteli leta, mesece in tedne do dneva, ko bodo lahko stopili v pokoj. Seveda si lahko predstavljate, da se človek, ki svojega dela ne ljubi, veseli upokojitve. Na drugi strani pa moram povedati, da bi me bilo prisiljeno mirovanje prav gotovo ubilo. Večkrat sem imel priliko povedati, da bi bil prav gotovo v dveh mesecih mrtev, če bi se odrekel vsemu dotedanjemu delu.«

Znanstvenik je želel umreti v »strelskem jarku«, torej kot znanstvenik z vseživljenjskim poslanstvom, pri vztrajanju na poti, za katero se je odločil kot mlad doktorand.⁷⁸²

Medtem ko večina delovno aktivnih Slovencev nestrpno pričakuje upokojitev, je pri znanstvenikih (v mislih imam univerzitetne profesorje in raziskovalce) ravno nasprotno. Če niso obremenjeni z obsežnimi pedagoškimi in izčrpavajočimi vsakodnevnimi organizacijskimi zadolžitvami, imajo dobre odnose s kolegi, si praviloma želijo, zaradi doseženega uglednega položaja v delovnem okolju in uveljavljenosti v akademski skupnosti, svobodno realizirati (raziskovalne) projekte in ostati enakovredni člani skupnosti, vsaj dokler jim to dopuščajo intelektualne zmožnosti.⁷⁸³

Narava dela, obseg znanja, specifične veščine in kompetence na vrhunski ravni, pridobljene v dolgi in uspešni karieri, omogočajo univerzitetnemu profesorju poučevanje in raziskovanje v visoki starosti, saj upadanje kognitivnih zmožnosti, kot to dokazujejo številne klinične raziskave, nadomeščajo z izkušnjami. Tovrstne raziskave poskušajo podati splošno sliko, predstaviti trende, ki pa ne morejo napovedati obsega in dinamike upadanja kognitivnih procesov ter posameznikovega odziva na te s starostjo pričakovane, a vendar zato nič manj čustveno zahtevne spremembe.⁷⁸⁴ Skratka, obstoječe raziskave nakazujejo na zanimiv paradoks: kljub nespornemu upadanju kognitivnih sposobnosti s staranjem ni mogoče postaviti zanesljive korelacije med starostjo in delovno uspešnostjo. To je mogoče pojasniti z izkušnjami, opravljanjem istih ali podobnih delovnih zadolžitvev, ki ne zahtevajo usvajanja novih tehnik in tehnologij, prav tako pa s poglobljenim razumevanjem specifičnih znanj.⁷⁸⁵

Raziskave poudarjajo pomen institucionalnega podpornega okolja, ki razbremeni starejšega izobraženca, v našem primeru univerzitetnega profesorja, pri opravljanju določenih birokratskih postopkov, pri obvladovanju novih tehnologij pa tudi pri usvajanju novega znanja. Takšen odnos je posledica socialnega kapitala starejših kolegov, njihovega prispevka v svetovno zakladnico znanja, pripravljenosti za naklonjeno podporo izbranim mlajšim kolegom pri pridobivanju znanstvenih stikov v tujini in štipendij za podoktorsko usposabljanje, splošnih vzgojnih standardov spoštovanja starejših, skratka akademske tradicije.

Ko v instituciji zaživi sistem vlog in funkcij, se nenehno reproducira tak, kakršen je, in ga je zelo težko spremeniti.⁷⁸⁶ Odličen primer je zadrega Janeza Milčinskega po njegovi izvolitvi za predsednika SAZU marca 1976. Svojega

782 Vidmar, *Spomini*, str. 358, 359.

783 Prav tam; SI AS 2012, š. 11, št. 212.

784 Salthouse, Age-related differences in basic cognitive processes, str. 249–255.

785 Park, Aging, cognition, and work, str. 181–205.

786 Goričar, Kaj je univerza?, str. 275.

predhodnika Josipa Vidmarja je dojemal kot večnega predsednika, ki preprosto sodi v kabinet predsednika SAZU, zaradi česar sta on in okolica potrebovala čas za navajanje na novo stanje z novim, mlajšim vodstvom.⁷⁸⁷

Vodstveni delavci, ki so bili s kolegi dolgoletni sodelavci, celo prijatelji, skratka so tvorili akademsko skupnost, so bili v nemajhni zadregi, ko so morali kolegom sporočiti, naj upoštevajo splošno sprejet akademski standard in zaprosijo za upokojitev ob dopolnjenem 70. letu starosti. Diplomatsko so poudarjali njihovo izjemnost prispevka k razvoju znanosti, visokošolskega zavoda ali raziskovalne skupine, prošnjo pa so utemeljevali s sklepom organov upravljanja (univerzitetnega sveta, fakultetnega sveta) ali politike (prosvetnega ministrstva). Primer takšne zadrege izhaja iz pisma dekana Filozofske fakultete, Svetozarja Ilešiča, matematiku Josipu Plemlju, prvemu rektorju ljubljanske univerze. Na zahtevo prosvetnega ministrstva mu je oktobra 1950 moral sporočiti, naj zaprosi za upokojitev. Pričakoval je, da ga bo sprememba prizadela, »tem bolj ker ste še pri polnem fizičnem, naravnost mladostnem zdravju in duhovni čilosti«. Dekan je tudi poudaril, da se je zanj zavzel – označil ga je kot »nenadomestljiv kader« –, vendar je bil v univerzitetnem svetu njegov predlog preglasovan. Prosil ga je za uvidevnost in »konciliantnost«, naj zaprosi za upokojitev, fakulteta pa ga bo imenovala za honorarnega profesorja.⁷⁸⁸

To je bil prvi poskus upokojitve prvega rektorja ljubljanske univerze, rojenega leta 1873. Kljub omenjenemu sklepu Plemelj ni bil upokojen: univerzitetni profesor je ostal naslednjih sedem let, nato pa še osem let zaposlen kot raziskovalec na SAZU – upokojil se je pri 92. letih starosti, s 67 leti delovne dobe. Po zaposlitvi na SAZU, junija 1957, je bil Plemelj zadržek za upokojitev, po njegovi oceni, napačno izračunana osnova za odmero pokojnine. V januarja 1960 izdani odločbi pa zavod ni upošteval njegove članske nagrade SAZU, zato je Plemelj vložil pritožbo. Zaposlen je ostal tudi po zanj ugodnejšem izračunu pokojnine decembra 1964. Osebnostno, brez kakršnih koli pritiskov od zunaj, kot so bili denimo v petdesetih letih, je o upokojitvi začel razmišljati jeseni 1964, prošnjo za odmero pa je oddal maja 1965.⁷⁸⁹ Iz pisem nemškemu matematiku Georgu Fabru, sodobniku, lahko razberemo, da sta se oba matematika, ki sta intelektualno slavo dosegla v prvih dveh desetletjih 20. stoletja (Plemelj z rešitvijo Riemann-Hilbertovega problema, Faber pa denimo z rešitvijo, ki se imenuje po njem – Faber polynomial), počutila odrinjena, potisnjena na rob dogajanja v domači matematični skupnosti.⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ Milčinski, *Leta za pet drugih*, str. 190.

⁷⁸⁸ SI AS 2012, š. 11, št. 212.

⁷⁸⁹ SI AS 2012, š. 1, št. 15.

⁷⁹⁰ SI AS 2012, š. 10, št. 188.

Podobni primeri so motili slovensko partijo, ki je v starejših profesorjih videla oviro za uveljavitev svojega vpliva na ljubljanski univerzi.⁷⁹¹ Splošno znano je, da se s starostjo zmanjša sposobnost in predvsem pripravljenost na prilagajanje, sprejemanje novih spoznanj in trendov. In seveda tudi soglašanje z reformami v visokem šolstvu oziroma s predrugačenjem vloge univerze oziroma širše raziskovalne sfere kot okolja za ustvarjanje novega znanja. Zaradi tega visokošolske reforme praviloma spremljajo napori za upokojevanje starejših profesorjev, katerih kritične pripombe ali nasprotovanje reformnim ukrepom lahko prepreči izvedbo reforme.⁷⁹²

70 LET – NOVODOBNI STANDARD

Starostno upokojevanje (univerzitetnih) profesorjev je novodobni standard, vezan na koncept svobode znanosti, pretok znanja in ljudi – v 19. stoletju je bila uvedena neodvisnost raziskovanja z jamstvom zaposlitve ob izvolitvi v naziv izredni in/ali redni profesor (ang. tenure) do zgornje starostne meje, praviloma določene na 70 let.⁷⁹³ Starostna meja je bila določena v skladu s splošno sprejetimi predstavami o starostnih omejitvah za vrhunsko intelektualno delazmožnost in s pretokom (mlajših) kadrov, ki so se dolga desetletja usposabljali v upanju na stalno in zanje ugodno zaposlitev.⁷⁹⁴ Pri uzakonitvi standarda so bili tudi politični motivi. Starejši raziskovalci, razgledani v znanosti, z bogatimi življenjskimi izkušnjami in obsežnim socialnim kapitalom, so lahko bili intelektualno ali ideološko moteči za oblast. Prakse so (bile) različne od države do države in so pogojene s kakovostjo in dolžino življenja ter socialnimi in ekonomskimi razmerami.

Starostno upokojevanje univerzitetnih profesorjev je bilo na Slovenskem sistemsko uvedeno leta 1930 z zakonom o univerzah,⁷⁹⁵ po drugi svetovni vojni odpravljeno in vnovič uvedeno leta 1954 z zveznim zakonom o univerzah in novelo zakona naslednje leto.⁷⁹⁶ Obvezno starostno upokojevanje rednih profesorjev, določeno z zakonom o visokem šolstvu (1993) na 65 let, je leta 1995 razveljavilo Ustavno sodišče Republike Slovenije in zavzelo stališče, da ureditev tega vprašanja sodi v polje univerzitetne avtonomije.⁷⁹⁷ Vnovič je bilo starostno upokojevanje dejansko, četudi v pravnem pogledu posredno, uvedeno z zakonom o uravnoteženju javnih financ leta 2012, ki je z nekaj izjemami (prehodnega

791 Gabrič, *Reforma visokega šolstva 1954–1961*, str. 110.

792 Goričar, *Kaj je univerza?*, str. 275.

793 Vidmar, *Spomini*, str. 358.

794 Schöllgen, »Ein wilder Hazard«, str. 246–248.

795 *SL KBÜ DB*, 30. 8. 1930, Zakon o univerzah.

796 AMSU, IV-122, Zapisnik 7. redne seje univerzitetnega sveta, 6. 7. 1956.

797 Ustavno sodišče Republike Slovenije, opravilna številka zadeve U-I-27/94.

značaja) določil prekinitev delovnega razmerja za vse zaposlene v javnem sektorju, ob izpolnjenih pogojih za starostno upokožitev, torej za univerzitetne profesorje, zaposlene na državnih univerzah (v Ljubljani, Mariboru in Kopru).⁷⁹⁸ Zelo redkim profesorjem, ki so izpolnili pogoje za starostno upokožitev, je po prekinitvi delovnega razmerja uspelo pridobiti drugo enakovredno zaposlitev v novi visokošolski/raziskovalni organizaciji.⁷⁹⁹

UPOKOJEVANJE UNIVERZITETNIH PROFESORJEV MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Pravna podlaga za upokojevanje univerzitetnih profesorjev ljubljanske univerze v obdobju kraljevine je bila sprva zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, sprejet septembra 1923, od avgusta 1930 pa zakon o univerzah. Prvi zakon je bil bolj splošne narave in je kot tak določal pogoje za upokožitev, drugi zakon pa je postavil zgornjo mejo upokožitve na 65 let, z možnostjo podaljšanja do 70. leta starosti univerzitetnega profesorja, ki jo je na predlog univerzitetnega sveta moral odobriti prosvetni minister.⁸⁰⁰

Takšno podaljšanje zaposlitve za pet let so profesorji dojemali kot formalnost. Ko je prosvetno ministrstvo spomladi 1937 predlagalo upokožitev univerzitetnih profesorjev pri 65. letih ali po 35. službenih letih, je to izzvalo protest v akademski skupnosti. Univerzitetni svet Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani je na izredni seji 9. aprila 1937 sprejel spomenico proti spremembi univerzitetnega zakona, saj so ta ukrep ocenili za poseg v univerzitetno avtonomijo in rušenje ugleda univerzitetnih profesorjev oziroma znanstvenikov.⁸⁰¹

V tem času, v tridesetih letih, so brezposelni diplomanti od oblasti zahtevali, da omili njihovo socialno stisko, in sicer tako, da upokoji starejše srednješolske in osnovnošolske učitelje, predvsem pa učiteljice, ki so bile priročne »tarče« nezadovoljstva brezposelnih, kar so uspešno izkoriščali politiki. Univerzitetni profesorji so bili odločno proti primerjanju s primarno in sekundarno stopnjo izobraževanja.⁸⁰²

Zakon o državnih uradnikih je imel določilo o kazenskem upokojevanju državnih uradnikov, ki se je sicer izjemno redko uporabljalo za univerze. Za univerzitetne profesorje so veljali drugačni, višji standardi svobode izražanja, poleg tega so bili sposobni svoja stališča bolj večje artikulirati, tudi politična.

⁷⁹⁸ *Zakon za uravnoteženje javnih financ (ZUJF).*

⁷⁹⁹ Prim. Hočevar in Belović, Od danes velja določba ZUJF o upokojevanju.

⁸⁰⁰ *SL KBU DB*, 30. 8. 1930, *Zakon o univerzah.*

⁸⁰¹ AJ 66-188-453, 1937, št. 18590/37; prim. Oset, *Prosvetne razmere*, str. 161–163.

⁸⁰² Prav tam, str. 162–166.

Na ljubljanski univerzi je bil po mojih informacijah pričet samo en postopek o kazenski upokojitvi – zaradi omalovažujočega odnosa univerzitetnega profesorja do predstojnika in neposrednega dopisovanja profesorja s prosvetnim ministrstvom brez vednosti šefa, starešine. Vendar je še pred zaključkom disciplinskega postopka univerzitetni profesor zaprosil za razrešitev, ki jo je ministrstvo odobrilo.⁸⁰³

MENJAVA GENERACIJ PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Duh določil o disciplinskih upokojitvah, kot jih je predvideval zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, se odraža v t. i. čistki na ljubljanski univerzi po drugi svetovni vojni. Nova komunistična oblast je želela z ljubljanske univerze, podobno kot je to poprej storila na beograjski univerzi, sinhrono pa na zagrebški univerzi, odstraniti dejanske in domnevne sovražnike nove oblasti.⁸⁰⁴ Kot je konec maja 1945 zapisal Milan Vidmar, takrat predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, bivši rektor ljubljanske univerze ter kandidat za rektorja, rektorju Milku Kosu, oblast pričakujete čimprejšnjo ureditev personalnega vprašanja.⁸⁰⁵

Rektor Kos je torej želel, da bi se speljal reden postopek pred disciplinskim sodiščem, pri čemer bi tožeci organ pred upravnim kot disciplinskim sodiščem na prvi stopnji nastopila ljubljanska univerza. Prosvetni minister Ferdo Kozak oziroma vlada, ki je želela poslati tudi jasno sporočilo slovenski akademski skupnosti, da je z osvoboditvijo prišlo do novega razumevanja avtonomije univerze, je odločil, da je to tudi politično vprašanje, zato je odločitev o upokojitvi v nasprotju s predvojno zakonodajo sprejelo prosvetno ministrstvo.⁸⁰⁶ Postopek upokojitve bi se lahko pričel bodisi na prošnjo univerzitetnega profesorja bodisi na osnovi odločitve disciplinskega sodišča. V skladu s povojno dinamiko in razmerami, ki jih je Anton Peterlin označil za obdobje partizanske svobode, je oblast sprejela samovoljno odločitev in na ta način dejansko posegla v avtonomijo ljubljanske univerze.⁸⁰⁷

Čistka je bila prvi korak pri spreminjanju slovenske akademske skupnosti po željah oblasti, ki je imela takojšen učinek – odstranitev neljubih profesorjev in vnašanje nemira v akademske vrste. Dolgoročno pa je oblast želela vzgojiti novo generacijo, novo akademsko elito, zato je odkrito favorizirala prehod starejših

803 AJ 66-188-453, 1926.

804 Gabrič, *Odpuščanje profesorjev Univerze*, str. 15–17.

805 SI AS 223, š. 28, Kabinet B. Kidriča, št. 27.

806 Gabrič, *Odpuščanje profesorjev Univerze*, str. 15–17; Movrin, Fran Bradač, Anton Sovre, str. 147–179.

807 Arhiv družine Peterlin, *Dnevnik Antona Peterlina*.

profesorjev na SAZU, ob sočasnem nadomeščanju z mlajšimi. To je bilo v skladu s stališčem, ki ga je ob prošnji za zaposlitev srednješolskega profesorja Jakoba Šolarja na SAZU izrekel predsednik slovenske vlade Boris Kidrič: za znanstveno delo ja, za pedagoško ne. Podoben standard je veljal tudi za Maksa Samca, univerzitetnega profesorja, ki je bil avgusta 1945 postavljen na razpoložanje, izgubil je pravico do predavanj in mentoriranja diplomskih in doktorskih kandidatov, smel pa je še nadalje raziskovati v svojem oddelku, ki je bil uradno del univerzitetnega kemijskega inštituta. Ta njegov »oddelek« je jeseni 1945 prevzela SAZU, naslednje leto pa je stekel postopek preoblikovanja v inštitut, prvi raziskovalni inštitut SAZU.⁸⁰⁸

Čeprav je partija starejšim znanstvenikom dopustila, da so še naprej delali, in jim omogočila primerne razmere za nadaljevanje kariere, jih ni nikoli zares sprejela; med njimi je bil kljub javnim priznanjem za uspešno delo tudi Samec. Zato lahko upravno reformo na velikih inštitutih SAZU leta 1958 z uvedbo družbenega upravljanja in starostno upokojevanje profesorjev na Univerzi v Ljubljani razumemo kot načrtno menjavo generacij⁸⁰⁹ – do naslednje takšne menjave je prišlo v drugi polovici osemdesetih let z izvedbo projekta 2000 mladih raziskovalcev do leta 2000, upokojitvijo starejših znanstvenikov in njihovo nadomestitvijo z njihovimi učenci.⁸¹⁰

Menjavo generacij iz druge polovice petdesetih let lahko umestimo v sklop priprav na izvedbo visokošolske reforme po letu 1957. Če je zakon o univerzah, sprejet junija 1954, prepuščal odločitev za upokožitev univerzitetnim profesorjem, je novela zakona iz decembra 1955 odločitev o tem koraku dodelila delodajalcu. Zakon je dopuščal upokožitev univerzitetnega profesorja brez njegovega soglasja že pred 70. letom starosti, če se ugotovi, da ne more opravljati svoje dolžnosti ali da je v moralnem pogledu neprimeren za univerzitetnega profesorja. Novela zakona o univerzah decembra 1955 je določala, da se profesorji le izjemoma »obdržijo« po dopolnjenem 70. letu starosti.⁸¹¹

Še pred objavo novele zveznega zakona o univerzah so novembra 1955 na izvršni seji CK ZKS razpravljali o povečanju partijskega vpliva v organih upravljanja ljubljanske univerze, predvsem univerzitetnem svetu. Sklenili so predčasno zamenjati zunanje člane iz vrst univerzitetnih profesorjev in premalo aktivne člane in na ta način okrepiti vpliv partije v univerzitetnem svetu.⁸¹² Boris Ziherl,

808 Oset, Kemični inštitut (Borisa Kidriča) v letih med 1946 in 1959, str. 181–186.

809 SI AS 1529, š. 18, št. 179/59; SI AS 1529, š. 23, Razprava Borisa Kraigherja na seji univerzitetnega komiteja, 20. 3. 1959; Oset, Kemični inštitut (Borisa Kidriča) v letih med 1946 in 1959, str. 189–192; Gabrič, Reforma visokega šolstva 1954–1961, str. 110–112.

810 Baškovič, Rojstvo programa mladih raziskovalcev, str. 18–20.

811 *UL FLRJ*, št. 27/53, str. 445–450; *UL FLRJ*, št. 58/55, str. 354; Gabrič, Reforma visokega šolstva 1954–1961, str. 108, 109.

812 Prav tam, str. 110.

kot predsednik univerzitetnega sveta, je partijski sklep na seji univerzitetnega senata 5. decembra 1955 utemeljeval s potrebo po vpogledu oblasti v delovanje univerze pred pomembnimi odločitvami, torej pred sprejetjem republiškega zakona o univerzi, notranjih normativnih aktov in reelekcije.⁸¹³

O upokojevanju profesorjev so razpravljali na naslednji seji univerzitetnega sveta, februarja 1956, torej po objavi zveznega zakona o univerzah. Rektor Anton Kuhelj je na seji predstavil stališče fakultetne uprave: upokojitev ob koncu študijskega leta, razen ob vztrajanju kandidata za takojšnjo upokojitev; sklep o podaljšanju mora biti sprejet pred dopolnjenim 70. letom starosti; sklep naj bo sprejet pred začetkom študijskega leta; predlog, ki ga podajo fakultete, mora vsebovati rok, za katerega se službovanje podaljša.⁸¹⁴

V univerzitetnem svetu sta se sčasoma oblikovala dva tabora: večinski, sestavljen iz zunanjih članov, in manjšinski, sestavljen iz predstavnikov fakultet. Zunanji člani so trdili, da z zavlačevanjem tega vprašanja, s podaljševanjem službene dobe, »kot se je dogajalo vsa minula leta«, niso bili doseženi vidni uspehi. Ti člani so menili, da bi se univerzitetni profesorji lahko še uspešneje posvetili znanstvenemu delu, če bi jim odpadle pedagoške in vse druge obveze, ki jih imajo kot akademski učitelji. Zato so bili odločno proti predlogu za nediskriminatorno podaljšanje vseh predlogov za podaljšanje zaposlitve po 70. letu starosti, s čimer so poskušali preprečiti neuspešne poskuse za upokojitve starejših profesorjev, ki so omejevali vpliv mlajših profesorjev. Upokojitev so predstavljali kot priložnost za prizadete univerzitetne profesorje in odločno zavračali insinuacije, da gre za kazensko upokojevanje.⁸¹⁵

Drug tabor, večinoma sestavljen iz predstavnikov fakultet, je trdil, da je kadrovsko stanje na nekaterih oddelkih naravnost kritično in bi upokojitev nekaterih tovarišev pomenila veliko nevarnost za njihov obstoj. Zato so predlagali, da bi profesorji ostali vsaj še eno leto na svojih mestih, da bi mogli fakultetni organi ukreniti vse za kolikor toliko nemoteno delo v teh oddelkih.⁸¹⁶

Soglasje med taboroma ni bilo doseženo, zato so o prošnji za podaljšanje zaposlitve odločali z glasovanjem, ki je odražalo razmerje moči v univerzitetnem svetu. Glasovali so o sedmih kandidatih, za enega pa so glasovanje preložili: trem so s tesno večino podaljšali pogodbo (razmerje 7:6), tri pa so upokojili. Na predlog predsednika univerzitetnega sveta Franca Hočvarja so sprejeli, da o »personalnih predlogih« fakultetnih uprav, torej tudi o upokojevanju, razpravljajo fakultetni sveti. Obvezen sestavni del vsake »personalne« vloge pa je postalo mnenje fakultetnih družbenih organov. Glasovanje o vlogah za upokojitev je

813 AMSU, IV-122, Zapisnik 4. redne seje univerzitetnega sveta, 5. 12. 1955.

814 AMSU, IV-122, Zapisnik 5. redne seje univerzitetnega sveta, 7. 2. 1956.

815 AMSU, IV-122, Zapisnik 7. redne seje univerzitetnega sveta, 6. 7. 1956.

816 Prav tam.

prelomnica v postopku upokojevanja starejših profesorjev, sledil je izvedbeni del, ki so ga na osnovi sklepa univerzitetnega sveta izvedle fakultete samostojno.⁸¹⁷

Ob starostnem upokojevanju univerzitetnih profesorjev je potekala razprava o vzgoji njihovih naslednikov, mladih raziskovalcev. Sprva, konec petdesetih let, je bila predvidena ustanovitev zveznega sklada, vendar je ostal načrt nerealiziran. Zadnji poskus je bil narejen konec šestdesetih let, tik pred razpustitvijo zveznih skladov. Odmev napovedi se je med drugim odražal v zakonu o SAZU, sprejetem novembra 1971, z določilom o posebnih pogojih za zaposlitev (upokojenih) članov, s čimer je odprl možnost za pomladitev inštitutov in na osebni ravni pospešil uveljavljanje novih samoupravljaljskih praks na SAZU.⁸¹⁸

DVA TISOČ MLADIH RAZISKOVALCEV

Do široko zastavljene akcije je prišlo v okviru dolgoročne strategije 1986–2000 kot del političnega projekta KPS, znanega po krilatici Evropa zdaj. Konec marca 1985 je poročilo o stanju znanosti v Sloveniji in predloge za izboljšave na CK ZKS in RK SZDL predstavil podpredsednik SAZU Robert Blinc.⁸¹⁹ Njegova ključna ugotovitev je bila, da je svetovna in jugoslovanska ekonomska kriza odkrila sistemske težave znanstvene in razvojne politike v Jugoslaviji. Kot rešitev je predlagal ustrezno prerazporeditev družbenega kapitala, zmanjšanje zaostajanja za tujino, večjo povezanost s tujino in v jugoslovanskem prostoru, primerno mrežo znanstvenih institucij in zadostna sredstva. Blinc je ocenil, da slovenska znanost za razvojem v svetu zaostaja za deset let, kar velja za panoge, ki so »nosilke tehnične in znanstvene revolucije«. Kot pomemben del strategije za zmanjšanje tehnološkega zaostajanja je predlagal posodobitev opreme in obnovo raziskovalnih kadrov ter sodelovanje univerz z raziskovalno in inovacijsko sfero v gospodarstvu. Ob izvedenih ukrepih je Blinc predvideval, da bi prestrukturiranje raziskovalne sfere in slovenskega gospodarstva dosegli v petih letih, torej v okviru izvedbe srednjeročne strategije 1986–1990.⁸²⁰

Med ključne ukrepe srednjeročne strategije 1986–1990 lahko umestimo projekt 2000 mladih raziskovalcev,⁸²¹ ki se je izvajal kljub zmanjšanju obsega sredstev za raziskovalno dejavnost. Posebej dinamično obdobje izvajanja projekta, ki ga je predlagal Blinc, sta bili leti 1986 in 1987. Konec leta 1987 je bilo v projekt vključenih 997 mladih raziskovalcev, od tega 530 na tehniki, 179 na naravoslovju

817 Prav tam.

818 Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, str. 122, 123.

819 Arhiv SAZU, Predsedstvo 1984–1986, Zapisnik izredne seje predsedstva SAZU, 25. 3. 1985.

820 Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, str. 146, 147.

821 SI AS 1592, š. 139, Izhodišča in usmeritve za načrtovanje politike razvoja raziskovalne dejavnosti v obdobju 1986–1990.

in matematiki, 107 na biotehniki, 73 na družboslovju, 65 na medicini in 41 na humanistiki.⁸²²

Metodologija je poznala tri namenske kategorije mladih raziskovalcev: za obnovo raziskovalnega potenciala na univerzah in inštitutih, z usposabljanjem za magisterij in doktorat v trajanju od treh do šestih let; za pretok v razvojne oddelke oziroma projekte gospodarstva in negospodarstva, z usposabljanjem za specializacijo, magisterij in doktorat v trajanju od dveh do šestih let; in za pretok v gospodarstvo in negospodarstvo z neformalnim usposabljanjem v trajanju od treh mesecev do dveh let. Za to razpravo je pomembna prva skupina, saj so mladi raziskovalci, ki so uspešno končali usposabljanje, dobili zaposlitev za nedoločen čas v raziskovalni organizaciji, v kateri so se usposabljali, starejše mednarodno priznane univerzitetne profesorje pa so upokojili.⁸²³

Projekt je torej kljub težavam v začetku devetdesetih let preživel družbeni preobrat osamosvojitve Slovenije in postal trajna sestavina dolgoročne kadrovske politike države, temeljni del raziskovalnega potenciala in pomlajevanja univerze. Z izvajanjem projekta so se konec osemdesetih let bistveno povečala sredstva za znanost, zagotovljene pa so bile razmere za preoblikovanje slovenske znanstvene sfere.⁸²⁴

Doktorandi iz projekta 2000 mladih raziskovalcev so po zaključku usposabljanja prevzeli vodilna mesta v slovenski raziskovalni sferi ali odločilno vplivali na razvoj znanstvene sfere, za katero so bila devetdeseta leta obdobje tranzicije, z iskanjem nove, primerne oblike financiranja, algoritma za ocenjevanje rezultatov znanstvenega dela pa tudi prizadevanjem za poglobitev mednarodnega sodelovanja, kar je šlo vzporedno s ključnim zunanjepolitičnim ciljem Slovenije – vstopom v Evropsko unijo.

Po zaključku usposabljanja za prve doktorande je bil decembra 1993 sprejet zakon o visokem šolstvu, ki je določal upokojitve za redne profesorje ob dopolnjenem 65. letu starosti.⁸²⁵ Vprašanje starostnega upokojevanja je bilo takrat zelo aktualno v vseh slovenskih kulturnih institucijah, v gospodarstvu, kjer je bilo upokojevanje starejših pomemben sanacijski ukrep, in tudi globalno. Tako so v ZDA leta 1986 dopolnili zakon o prepovedi diskriminacije na podlagi starosti (Age Discrimination in Employment Act) z določilom o obvezni upokojitvi s 70. leti starosti. Ob upoštevanju splošnega trenda poviševanja pričakovane življenjske dobe in povprečne starosti prebivalstva, s skupno oznako staranje prebivalstva, kaže pričakovati nadaljevanje te razprave, ki je bila z večjo ali manjšo silovitostjo vseskozi prisotna.⁸²⁶

822 SI AS 1592, š. 164, Poročilo o poteku usposabljanja novih raziskovalcev v letu 1987.

823 Baškovič, Rojstvo programa mladih raziskovalcev, str. 19, 20.

824 Prav tam, str. 20.

825 Zakon o visokem šolstvu. - *UL RS*, št. 67/93..

826 Finkin, *The Case for Tenure*, str. 171–173.

Slovensko ustavno sodišče je 1995 razveljavilo veljavnost 60. člena zakona o visokem šolstvu, ki je določal: Redni profesor lahko, ne glede na izpolnjevanje predpisanih pogojev za upokojitev, zaseda delovno mesto iz prejšnjega odstavka do doseženega 65. leta starosti.⁸²⁷

UPOKOJEVANJE UNIVERZITETNIH PROFESORJEV PO SPREJEMU ZUJFA

Sodba je bila eden od ključnih argumentov v ustavni pritožbi varuhinje za človekove pravice Zdenke Čebašek Travnik zoper zakon za uravnoteženje javnih financ (Zujf), sprejet maja 2012, natančneje določilo, ki je določalo, da javnemu uslužbencu, ki izpolni pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, pogodba preneha veljati na podlagi dokončnega sklepa, ki ga izda predstojnik prvega delovnega dne po izteku dveh mesecev od uveljavitve zakona (1. junija 2012). Zakon je dopuščal podaljšanje pogodbe za tiste javne uslužbence, brez katerih bi bil delovni proces moten.⁸²⁸

V ustavni pritožbi je varuhinja navajala: kršitev prepovedi diskriminacije na podlagi spola in na podlagi starosti, kršitev v ustavi zagotovljene avtonomije Univerze v Ljubljani in kršitev načela pravne države (načela varstva zaupanja v pravo). Poudarila je, da bo imela uveljavitev zakona, torej upokojevanje, hude neposredne in dolgoročne posledice za prizadete profesorje in druge pedagoške delavce in za delovanje univerz, njihovo raziskovalno in pedagoško dejavnost in za študente.⁸²⁹

Ustavni sodniki so morali tehtati različne vidike, zaradi finančne krize predvsem zagotovitev vzdržnosti javnih financ in vzpostavitve uravnotežene starostne strukture javnih uslužbencev, in hkrati sprejeti odločitev, ali je upokojitev javnega uslužbenca po določeni starosti ustavno dopusten cilj.⁸³⁰ V novembra 2013 izdani odločbi so ustavni sodniki zapisali, da je od v ustavni pritožbi izpostavljenih določil Zujfa v neskladju s slovenskim pravnim redom le določilo, ki se navezuje na upokojevanje žensk – na osnovi načela o prepovedi diskriminacije je sodišče odločilo, da morajo za ženske veljati enaki pogoji za upokojitev kot za moške. Ustavno sodišče je torej upoštevalo argument vlade, da ukrep sledi

»[...] ciljem kadrovskega prestrukturiranja oziroma vzpostavitve ugodne starostne strukture javnih uslužbencev, spodbujanju dostopa do zaposlitve

827 *UL RS*, št. 39/95, str. 2880.

828 *Varuhinja vložila na ustavno sodišče zahtevo za oceno ustavnosti 143. člena ZUJF.*

829 Prav tam.

830 Ustavno sodišče Republike Slovenije, Zadeva U-I-146/12-35.

z boljšo medgeneracijsko porazdelitvijo in obvladovanju javnofinančnih izdatkov«. ⁸³¹

S tem pa je vzpostavitev uravnotežene starostne strukture javnih uslužbencev ocenilo kot ustavno dopusten cilj. V odločbi so ustavni sodniki zapisali:

»Z različno starostjo zaposlenih v javnih službah se namreč omogoča, da se izkušnje starejših prenašajo na mlajše in da mlajši starejšim posredujejo v postopku izobraževanja pridobljeno znanje. Različna starost tako prispeva k opravljanju kakovostne javne službe tako v državni upravi kot tudi v celotnem javnem sektorju.« ⁸³²

Sodba je pomembna pri oblikovanju ustavnosodne presoje oziroma opredelitve ustavnega sodišča do vprašanja »dopustne diskriminacije na podlagi starosti v zvezi s prenehanjem delovnega razmerja«.

831 Prav tam.

832 Prav tam.